

ПРО ПОХОДЖЕННЯ МАРІЇ ЛЕОНТЬЄВОЇ (ЕВАРЛАКОВОЇ) – ДРУЖИНИ КИЇВСЬКОГО ГУБЕРНАТОРА МИХАЙЛА ЛЕОНТЬЄВА

У статті систематизовано та проаналізовано відомості про походження М. Леонтьєвої (Еварлакової) – дружини київського губернатора М. Леонтьєва, похованої в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври. Розглянуто можливості та перспективи поєднання генеалогічних та пам'яткознавчих студій для дослідження ряду проблем, пов'язаних з активністю державних діячів з оточення Петра I в Україні.

Ключові слова: Києво-Печерська Лавра, Успенський собор, некрополістика, Марія Леонтьєва, Михайло Леонтьєв, Олександр Меншиков.

Пам'ятки Києва, зокрема, ті, що входять до комплексу Національного історико-культурного заповідника Києво-Печерська Лавра, є пов'язаними з великою кількістю відомих історичних постатей межі XVII–XVIII століть. Зокрема, це стосується державних діячів з оточення Петра I та членів їх родин. Як відомо, багато з них були лаврськими благодійниками та вкладниками, їх імена зустрічаються у помянниках та присутні у зібраних у XIX – на початку XX століть епітафіях¹. Тож, пам'ятки лаврського некрополя, навіть втрачені, є інформативним джерелом для дослідження зв'язків петровських вельмож та їх родин з Києвом.

В Успенському соборі Києво-Печерської Лаври, під приділом святого Стефана, перебував ряд поховань місцевого некрополя. Серед інших тут покоїлися останки київського генерал-губернатора (з 1738 року) Михайла Івановича Леонтьєва та його дружини Марії Василівни. Про цю жінку згадували у своїх працях кілька науковців, що у різний час досліджували лаврський некрополь, відносно поховань, що перебували на території Успенського собору, було опубліковано ряд документів².

Про життєвий шлях Марії Леонтьєвої майже нічого не відомо, окрім того, що вона померла у Києві і була похована з чоловіком у склепі під підлогою Успенського собору. Епітафія на мідному листі, опублікована митрополитом Євгенієм (Болховітіновим), була такою:

В оном же храме и склепу погребена Его Высокопревосходительства супруга, Мария Васильевна, урожденная госпожа Эварлакова, которая родилась 1687 года Генваря 6, поживе от рождения 59 лет, преставилась в вечное блаженство 1746 года Генваря 25 числа, погребена тогож Генваря 27 числа³.

Тож, Марія Василівна народилася 6 січня 1687 року, швидше за все у Москві. Згідно найбільш прийнятній версії, її батьком був піддячий, пізніше – думний дяк Василь Еварлаков (Еверлаков). Та О. Чумаченко без особливих на те підстав ототожнила його з ротмістром Василем Івановичем Еварлаковим, який разом з синами Борисом та Семеном (невідомо, від якого шлюбу) брав участь у Кримських походах 1687 та 1689 років⁴. Матір'ю Марії Василівни подекуди називають Тетяну Данилівну Меншикову, сестру князя Олександра Даниловича Меншикова. Вірогідно, вона була його старшою сестрою (таку інформацію подано у біографії князя 1726 року, яку нібито допомагав складати він сам, роблячи помітки на полях своєю рукою)⁵, і вийшла заміж ще до початку стрімкої політичної та військової кар'єри свого брата.

Генеалогічні зв'язки цих родин усе ще не досліджено досконало за браком достовірних джерел, і у різних студіях трапляються неоднакові версії походження дружини київського генерал-губернатора. Тож викладемо основні версії та спірні моменти біографії цієї жінки з намаганням проаналізувати вірогідність того факту, що Марія Леонтьєва була близькою родичкою князя Меншикова.

Згідно «Російській родословній книзі» П. Долгорукова, Марія Еварлакова у 1717 році вийшла заміж за Михайла Івановича Леонтьєва⁶. Певну плутанину у дане питання вніс той факт, що у «Юрнали князя Меншикова» згадується й інше весілля його племінниці, Анни Яківни (Андріївни) Головіної (доньки сестри Меншикова Марії (Марфи) та генерал-майора Олексія Олексійовича Головіна, що у 1709 році потрапив до шведського полону під час бойових операцій

під Полтавою)⁷ з братом Михайла Леонт'єва, поручиком Олександром Леонт'євим, у лютому 1717 року:

В 14 день, то есть в четверток, его светлость в 6-м часу пополуночи встав и убрався, изволил быть в покоях, потом съехались маршалк и шафоры и чинили приуготовление к браку господина Леонт'єва. И учредя по обычаю, в 11-м часу пополудни с ызрядною церемониею отъехали в церковь к Троице, где по обычаю обвенчав... церемониею, прибыли в дом его светлости⁸.

Та Олександр Леонт'єв прожив недовго, і помер у 1718 році – у тому само «Юрналі» вказано, що його удова вступила у шлюб удруге у листопаді 1719 року, вийшовши за пана Захарія Мішукова. На той момент у неї вже був син від першого шлюбу, хрещеним батьком якого став Петро І⁹. Тож, цілком може статися, що твердження, згідно якому Марія Василівна вийшла заміж у 1717 році, базується на повідомленні про її двоюрідну сестру Анну Яківну (Андріївну)¹⁰.

Інакше бачать родинні зв'язки родин Меншикових, Еварлакових та Леонт'євих автори компілятивної праці «Род Меншиковых в истории России»¹¹. Батька Марії Василівни вони також ототожнюють з піддядчим, управителем вотчин царевича Олексія Петровича, Василем Олексійовичем Еварлаковим. Шлюб племінниці Олександра Меншикова з представником роду Леонт'євих вбачається досить вигідним і з економічної, і з генеалогічної точки зору, адже Михайло Леонт'єв був двоюрідним братом матері Петра І, і, відповідно, за лінією Нарішкіних та Леонт'євих – родичем канцлера Російської імперії Гаврила Головкина¹². Враховуючи нав'язливе бажання Меншикова поріднитися з царським домом, установа такого кшталту родинних зв'язків є вірогідним. Поряд із цим, у зазначеній праці стверджується, що ім'я дружини Василя Еварлакова залишилося невідомим, а Тетяна Меншикова уклала шлюб з новгородським дворянином Іваном Калиновичем Пушкіним (хоча у роботі В. Веселовського «Род и предки А. С. Пушкина в истории», на котру посилаються автори, вона взагалі йменується Мотроною)¹³. Роком смерті цієї сестри Меншикова у книзі вказано 1746, що наводить на думку, що тут має місце чергова плутанина фактів – матір ототожнили з донькою¹⁴.

Сестра Марії, Аграфена (Олександра) Василівна (народилася 1688 року), була за генерал-майором Іваном Васильовичем Паніним, котрого «Родословна книга» йменує «храбрый воин и муж добродетельный»¹⁵. Про те, що сестри Марія та Аграфена Еварлакови уклали шлюби з Леонт'євим та Паніним, згадувала у своїх записках княгиня К. Дашкова¹⁶.

Таким чином, необхідно визначити, які з приведених вище, часом – недостовірних або суттєво викривлених фактів можна вважати вартими довіри, і котрі з них потребують численних уточнень. На нашу думку, Марія Еварлакова зі значною вірогідністю дійсно могла бути племінницею князя Меншикова (за лінією його сестри Тетяни, а не Марфи чи Марії, адже версія, викладена авторами «Роду Меншиковых...», виглядає не надто обґрунтованою) щоправда, поки що досить важко ототожнити її батька з котримось із представників розлогого роду Еварлакових за браком достовірних джерел. Уточнення потребує також питання щодо сестер Олександра Меншикова – дослідники досі не дійшли згоди, чи згадується під іменами Марія та Марфа одна й та само жінка, а посилення на праці Веселовського ще більше ускладнили це питання, додавши до переліку невизначених «сутностей» особу котроїсь Марфи (швидше за все, у результаті помилки). Через плутанину у джерелах та подальших дослідженнях, вважати 1717 рік датою її шлюбу з Михайлом Леонт'євим також недоцільно.

Та попри всі згадані проблеми, дослідження родинних зв'язків Меншикова з застосуванням сучасної методології наукового пошуку навіть у стислому, побіжному викладі ставить питання щодо зафіксованих на початку XVIII століття міфів та анекдотів про його низьке походження (як відомо, масово тиражуватися вони почали після 1704 року, коли в Європі поширилися памфлети М. Нейгебауера, колишнього вчителя царевича Олексія Петровича, що втратив місце при російському дворі завдяки інтригам Меншикова, і довгий час «викривав» ницість свого ворога у літературній полеміці)¹⁷. Марія Еварлакова, донька його сестри та представника помітного, хоч і не найзначнішого боярського роду, народилася 1687 року, коли стрімка кар'єра майбутнього фаворита Петра І ще не відобразилася у документах, хоча й могла вже розпочатися. Відповідно, версія щодо походження родини Меншикова з середовища польсько-литовської шляхти¹⁸ набуває все більшої правдоподібності: навряд представники старого дворянства часів царя Федора Олексійовича¹⁹ могли і бажали ріднитися з сім'єю звичайного московського конюха, і брати за дружин сестер «офені».

Окрім вищесказаного, зовсім не досліджено напрямок українських зв'язків родини Меншикова, долі його численних родичів після опали у 1727 році, що, вочевидь, не торкнулася їх прямо. Тож, біографія М. Леонт'євої (Еварлакової) все ще вимагає докладних студій з виявлення

широких генеалогічних зв'язків та уточнення життєпису. Такі уточнення дозволили би пролити світло не тільки на родину, а й на питання походження відомого діяча епохи Петра I, генеалогії його роду. Відповідно, вбачаємо перспективу подальших досліджень архівного матеріалу щодо київського губернаторства 1740-х років, а також – поєднання суто історичних дослідницьких методів з методологією генеалогії та пам'яткознавства (в особливості – некрополістичного).

- ¹ Фонди НКІПКЗ. КПЛ-Кн. 878. Рукописний помянник кінця XVIII–початку XIX століття; КПЛ-Кн. 2080. Синодик 1757–1834 років; КПЛ-Кн. 2091. Синодик 1765–1810 років.; Евгений (Болховитинов), митр. Описание Киево-Печерской Лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. Изд. 3-е. – К., 1847. – 368 с.
- ² Крайня О. О. Поховальний комплекс Києво-Печерської лаври в інвентарному описі початку XX ст. (за документами ЦДІАК України) // Болховітіновський щорічник. – К., 2003. – С. 168–202.
- ³ Евгений (Болховитинов), митр. Описание Киево-Печерской Лавры... – С. 307.
- ⁴ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. – СПб., 1855. – Т. 2. – С. 46–48; Чумаченко О. Образи з минулого. Біографічний довідник осіб, похованих в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. – К., 1999. – С. 95.
- ⁵ Беспятых Ю. Н. Александр Данилович Меншиков: мифы и реальность. Источники и их трактовки. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.fondmenschikova.spb.ru:8080/1995_2014_archive/CD/book/b07/b07_1.htm; Калязина Н.В., Калязин Е.А. Князь Александр Меншиков – строитель России. – СПб., 2005. – Часть 1: Александр Меншиков. – С. 8–9.
- ⁶ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. – Т. 2... – С. 46–48.
- ⁷ Куракин Б. И. Русско-шведская война. Записки. 1700–1710 гг. – [Електронний ресурс]: http://memoirs.ru/texts/KRSH_890.htm; Павленко Н.И. Полудержавный властелин: историческая хроника. – М., 1988. – С. 320–325.
- ⁸ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. – СПб., 1854. – Т. 3. – С. 108.
- ⁹ Повседневные записки делам князя А. Д. Меншикова 1716–1720, 1726–1727 гг. / Публ. С. Р. Долговой и Т. А. Лаптевой. – М., 2000. – С. 107.
- ¹⁰ Портфели Миллера. Портфель № 150, часть II. Восточная литература. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus16/Miller_9/text10.phtml?id=11270
- ¹¹ Автори вживають таку форму написання прізвища.
- ¹² Щербаченко В. И., Бредихин В. Н., Филиппов С. В. Род Меншиковых в истории России. Историко-биографические очерки. Родословная роспись. Генеалогические таблицы. Меншиковский биографический словарь. – СПб., 2000. – С. 36–38.
- ¹³ Там само. – С. 31.
- ¹⁴ Там само. – С. 31, 56.
- ¹⁵ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. – Т. 2... – С. 166.
- ¹⁶ Дашкова Е.Р. Записки. Российский мемуарий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Dashkova/Dashkova.htm>
- ¹⁷ Пекарский П. П. Наука и литература в России при Петре Великом. – СПб., 1862. – Том I. Введение в историю просвещения в России XVIII столетия. – С. 64–121; Калязина Н. В., Калязин Е. А. Князь Александр Меншиков... – С. 9–10, 31.
- ¹⁸ Беспятых Ю. Н. Александр Данилович Меншиков... Менжыки в трудах по генеалогии и геральдике. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fondmenschikova.spb.ru:8080/1995_2014_archive/CD/book/b09/b09_1.htm
- ¹⁹ Катин-Ярцев М. Ю. Балтийско-немецкое дворянство на русской службе. XVII – конец XVIII вв. // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – М., 2000. – № 2. – С. 33. Предки російських Еварлакових (Еверлакових), лівонці Овелакери, перейшли на московську службу в часи Лівонської війни.

В статті систематизовані та проаналізовані відомості щодо походження М. Леонтєвої (Еварлакової) – дружини київського губернатора М. Леонтєва, похованої в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Розглянуті можливості та перспективи з'єднання генеалогічних та пам'яткознавчих студій для дослідження ряду проблем, пов'язаних з активністю державних діячів з оточення Петра I в Україні.

Ключевые слова: Киево-Печерская Лавра, Успенский собор, некрополистика, Мария Леонтьева, Михаил Леонтьев, Александр Меншиков.

The article systematized and analyzed the records of the origin of M. Leontieva (Evarlakova) – wife of the Kiev governor M. Leontiev, who was buried in the Uspensky Cathedral of the Kiev-Pechersk Lavra. Also the possibilities and prospects of combining genealogical and monumentological studies for investigating a number of problems related to the activity of statesmen from the environment of Peter I in Ukraine are considered.

Keywords: Kyiv-Pechersk Lavra, Uspensky Cathedral, the study of necropolises, Maria Leontieva, Mikhail Leontiev, Alexander Menshikov.